

КАРПАТИ:
людина, етнос,
цивілізація

THE CARPATHIANS:
populace, ethnos, civilization

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
З ПРОБЛЕМ КАРПАТОЗНАВСТВА**

6'2016

Івано-Франківськ

УДК 94(292.451/.454)
ББК 63.3

Івано-Франківська обласна рада
Івано-Франківська обласна державна адміністрація Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника Інститут історії,
етнології і археології Карпат

Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ : Плай, 2016. – Вип. 6. – 177 с.

The Carpathians: populace, ethnos, civilization. – Ivano-Frankivsk : Play, 2016. – Vol. 6. – 177 p.

Головний редактор
Відповідальний редактор

Микола Кугутяк (м. Івано-Франківськ)
Світлана Боян-Гладка (м. Івано-Франківськ)

Редакційна рада:

Володимир Баран (м. Київ)
Володимир Грабовецький (м. Івано-Франківськ)
Олег Жерноклеєв (м. Івано-Франківськ)
Дмитро Степовик (м. Київ)
Роман Кирчів (м. Львів)
Георгій Кожолянко (м. Чернівці)
Степан Макачук (м. Львів)
Василь Марчук (м. Івано-Франківськ)
Антоанета Олтяну (м. Бухарест, Румунія)
Степан Павлюк (м. Львів)
Михайло Паньків (м. Івано-Франківськ)
Борис Савчук (м. Івано-Франківськ)
Ганна Скрипник (м. Київ)
Петро Сіреджук (м. Івано-Франківськ)
Богдан Томенчук (м. Івано-Франківськ)
Петро Федорчак (м. Івано-Франківськ)

*Рекомендовано до друку вченою радою
навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат
(протокол № 1 від 02.09.2016 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(серія КВ № 15084-3656Р від 7 квітня 2009 р.)*

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, ауд. 713
Інститут історії, етнології і археології Карпат
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, тел.: 59-61-87

**СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ**

УДК 343.261-055.2(477):27-53

Оксана Кісь
(Львів, Україна)

РЕЛІГІЙНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНОК-ПОЛІТВ'ЯЗНІВ УГУЛАГУ

Роглянуто релігійне життя українок у таборах і в'язницях ГУЛАГу. На основі аналізу особистих спогадів колишніх жінок-політв'язнів розкрито повсякденні практики особистої та спільної молитви і таємних богослужінь у таборах, а також висвітлено відзначення християнських свят (Різдва і Великодня). Релігійні жіночі практики у таборах були формою пасивного спротиву тоталітарній системі та способом підтримання основних соціальних ідентичностей жінок-політв'язнів.

Ключові слова: ГУЛАГ, українські жінки-політв'язні, релігійні практики, тоталітаризм, жіноча історія

Масові політичні репресії доби сталінізму є однією з найбільш трагічних сторінок новітньої історії України. У 1940-50-х рр. українці становили другу за чисельністю етнічну групу серед усіх в'язнів ГУЛАГу,¹ та їхній досвід перебування у таборах не став предметом всебічного вивчення. Білою плямою в історії політичних ув'язнень залишається специфічний досвід десятків тисяч українських жінок: на 1 січня 1945 рр. частка жінок серед усіх невільників радянської репресивної системи досягала 30,6%², але українські дослідники не приділяють належної уваги гендерним аспектам табірнього повсякдення³. Водночас, наявні джерела (насамперед, мемуари, автобіографії, усні спогади колишніх політв'язнів) дозволяють частково реконструювати життя українок за колючим дротом та зрозуміти, що допомагало їм вижити у неволі.⁴ Дослідники, які досі аналізували особливості жіночого досвіду ГУЛАГу, зосереджували свою увагу насамперед на нелюдських умовах утримання і праці невільниць, а також на таких специфічно-жіночих вимірах їхнього повсякдення, як сексуальне насильство і трагедія материнства⁵. У цій статті буде представлено релігійне життя українських жінок-політв'язнів (зокрема, повсякденні релігійні практики, підготовка і відзначення головних християнських свят) та охарактеризовано їхнє значення для виживання в умовах ув'язнення.

Повсякденні релігійні практики у таборах і в'язницях

У своїх спогадах жінки-політв'язні повсякчас наголошують виняткову роль віри, яка допомагала їм витримати усі страждання, не зрадити під час катувань, зберегти людське обличчя і моральні цінності в нелюдських умовах таборів та пересилок⁶. З молитвою зверталися жінки за підтримкою до Бога та Матері Божої у найскрутніші хвилини свого життя: в очікуванні допиту і неминучих тортур, вироку суду, чи перед обличчям смерті від виснаження чи хвороби у таборах⁷. Колишня невільниця Анна Іваницька (1925 р.н.) згадує про свої молитви перед тортурами:

“Але я молилася, я йшла і молилася. Я кожен раз молилася і просила Бога, щоб я не заговорила, але щоб я жила. Перед Богом я нічого не просила, тільки щоб не заговорила (...) Я все кажу “Боже, я не планувала, Господи, тої дороги своєї – Ти скерував мене на цю дорогу, дай мені сили витримати.” І так було, що я витримала все, і не тільки я”⁸.

Перед лицем потужної і нещадної радянської репресивної машини людина почувалася безсилою і безпорадною, то ж апелювала до найвищого судді і захисника: “Тут можеш кричати – ніхто не почує, можеш плакати – ніхто не пожаліє і не допоможе. Хіба Господь Бог, якому ми молилися, щоб дав сили і здоров'я все це перенести і незламатися духом”⁹. Ледь не дослівно описують внутрішню нездоланну потребу у молитві й інші невільниці: “Багато молилися і просили Бога, щоб допоміг це пережити, витримати” (Марія Тесля-Павлик, 1927 р.н.); “Я знала, що все ще буде – те страшне, що яке було з іншими. Молилася,

щоб Господь допоміг вистояти, все витримати або вмерти, тільки б своїх не зрадити” (Євдокія Будник-Кекіш, 1924 р.н.)¹⁰. Політв’язнів єднав спільний гіркий досвід страждань, то ж не дивно, що у своїх зверненнях і мольбах до Бога було багато подібного: вони просили не милості, але стійкості та сили духу.

Таку особливу невірничу молитву склала молода українка Анна Коцур (1923 р.н) в одному з Тайшетських таборів у 1952 р.¹¹. Характерно, що у цій молитві жінка благає не лише про полегшення своїх терпінь, але й про кращу долю для України:

*То спаси нас, Боже, і наші родини,
не дай нам пропасти в ці тяжкі хвилини.
Не дай погібати, просим Тебе, Боже,
й Тебе, Божя Мати,
і Ви, всі святії при Божім престолі.
Просим, не відмовте нам кращої долі.
За край наш рідненький Ви всі заступіться,
над нашим народом Ви змилосердіться.*

У Матері Божій вбачали невірничі свою єдину заступницю, якій звіряли свої болі та просили помочі. Наприклад, Анна Іваницька розповіла про віщий сон напередодні свого звільнення з табору, у якому їй явилася Мати Божа та повідомила їй добру вістку¹².

В’язням було забронено мати особисті речі, то ж усі предмети релігійного призначення (натільні хрестики, вервечки, молитовники, образки тощо) вилучали у них ще при етапуванні до місць позбаленні волі. Тому ці речі мали особливу цінність для в’язнів. Деяким невірничам вдавалося діставати їх навіть за колючим дротом (замасковані у посылках з дому чи в обмін на інші речі, їжу, чи послуги). Ольга Годяк згадує, як їй протягом 10 років – попри щотижневі обшуки – вдалося зберегти у таборі присланий з дому молитовник, який використовували для спільної молитви у бараках¹³.

“Молитовник був великою рідкістю. А водночас дуже цінився, бо з нього можна було проказувати молебен. А це мало велике значення для тих, що молилися гуртом! Здавалося, що людина побула хоч коротко в церкві. Звичайно спільною молитвою українок проводила котрась із інтелігенток. У нашому бараку це була старша около 50-літня жінка”¹⁴.

Якщо молитовник був рідкістю, то власна іконка (найчастіше, саморобна) була практично у кожній невірничі. У музеях є чимало зразків таких образків: вишиваних чи потайки виготовлених у в’язничних камерах, на пересилках, у бараках¹⁵. У них до канонічних образів додано елементи, що віддзеркалюють патріотичні почуття, прагнення волі і справедливості, та ін. мотиви¹⁶.

У спогадах також часто зустрічаємо згадки про власноруч виготовлені вервечки та натільні хрестики. Їх виліплювали з чорного глевкого невірницького хліба. Для цього доводилося виділити частину свого скупого пайка, то ж потреба у молитві для цих напівголодних жінок була либонь більшою, ніж потреба у хлібі.

“Українки носили на шиї хрестик, зроблений із зубних щіточок. Оті хрестики виробляли наші товариші-в’язні і посилали нам у дарунок перед святами, тим самим шляхом, що й листи (...) Українки робили собі вервечки. Хлібний м’якуш пережували добре в роті, а потім місили в пальцях тісто так довго, аж воно вже не липло. З того виробляли малі кульочки і насилювали на нитку”¹⁷.

Польська письменниця Беата Обертинська, у своїх спогадах згадує один з епізодів, який їй розповіла українка Ольга в одному з таборів Воркути про випадок у замарстинівській в’язниці:

“Багато священників було ув’язнено у Замарстинові. Невірничі робили вервечки з хліба. Вони знали, що коли їх поведуть на прогулянку, чоловіки будуть митися у лазничці поруч з коридором. Дивовижним чином одній з жінок вдалося наблизитися до віконечка та

попросити священника освятити вервечки. У вікні з'явилася рука (більше схожа на криваве місиво) та перехрестила хлібну вервечку¹⁸.

Невільниці чудово усвідомлювали ризики, на які наражалися, виготовляючи, зберігаючи та використовуючи релігійні атрибути, але свідомо йшли на них: “За те карали, кидали в карцер, відбирали право листування. При обшуках конфіскували вервечки та іконки, відбирали молитовники. Але молитви не могли нікому відібрати¹⁹. Потреба жінок активно практикувати власну віру була явно сильнішою за страх перед покаранням, яке їх чекало за порушення табірних правил і регламентів.

Окрім індивідуальної молитви, як інтимно-особистого способу спілкування з Богом, жінки також влаштовували спільні групові молебні у неділі та імпровізовані літургії у найбільші християнські свята – на Різдво та Великдень. Німкеня Валлі Шліс, яка перебувала в одному з таборів ГУЛАГу разом з українками, згадувала про спільну недільну молитву:

“Всі спішилися, щоб покінчити (зі справами) до 12 год. Тоді йшли молитися, або як казали “на Службу Божу”. Це не було справжнє богослуження, а збірна молитва в котромусь з бараків (...) А тому, що було це тайно, то кожної неділі міняли бараки і групи, щоб не звернути уваги начальства на наші сходини. Молились тихо перед медаликом або іконкою, що хтось зумів зберегти²⁰.

У своїх спогадах Стефанія Чабан-Гаваль (1926 р.н.) докладно розповіла про власний літургійний досвід у таборі на півострові Таймир навесні 1953 р., коли вона виконувала функції священника²¹. Текст відправи спочатку відновлювали з пам'яті спільними зусиллями, аж доки комусь із невільниць не прислали малого молитовника. Якось у переповненому святково прибраному бараці вона відправила воскресну службу Божу, відтак виголосила патріотичну “проповідь”, зосередившись на боротьбі за волю України. І навіть представники адміністрації табору та охорони, що несподівано увійшли до бараку, почувши вимовлене хором великоднє вітання “Христос Воскрес! Воістину Воскрес!” мовчки вийшли, жодним чином не зреагувавши на це зухвале порушення режиму.

Парадоксальним чином, в умовах чи повного позбавлення громадянських прав і жорсткого обмеження можливостей, практика спільної молитви надавала українським жінкам цілком новий унікальний досвід активного богослужіння. Ніколи раніше, у своєму звичайному житті, ці жінки і дівчата не мали б змоги виконувати центральну ритуальну роль у християнській літургії – як священних чи дяк. Тому, як це не дивно, цей релігійний досвід за ґратами можна вважати емансипаційним, адже це вперше жінки отримали доступ до царини і випробували себе у ролях, які були для них цілковито закритими і забороненими. Характерно, що у своїх спогадах жінки говорять про ці моменти з помітною гордістю і піднесенням.

Спогади жінок-політв'язнів засвідчують виняткову роль віри, молитви та релігійних практик у підтриманні духу невільниць, їх психоемоційної стійкості, що було сприятливим фактором для виживання у таборах.

Відзначення релігійних свят

Практично у кожному спогаді жінок знаходимо розповідь про відзначення головних християнських свят – Різдва та Великодня. Попри неймовірні труднощі повсякденного виживання у таборах, українки чекали цих свят і готувалися до них заздалегідь, намагаючись запаситися продуктами для святкового столу та іншими атрибутами свята (писанками, вербовими чи хвойними гілочками, тощо). При цьому невільниці прагнули відтворити традиційний формат свята, зберегти бодай основні його елементи.

Готуючись до Різдва чи Великодня, невільниці потрохи відкладали свій скупий пайок хліба, щоб з нього приготувати святкове частування. У день свята житло мало бути прибраним та святково оздобленим, одяг – найкращим та чистим, святковим. Стефанія Чабан-Гаваль (1926 р.н.) так описує підготовку до Великодня у таборі в Норильську навесні

1955 р.:

“Наближався Великдень. За кілька днів до цього свята весь барак (2 секції) не споживали вечірньої пайки хліба... В суботу великодню з каші поробили “торти”. З хліба також придумали “паски”. Крашанки, зроблені з глини, вифарбували фарбою, якою пишуть лозунги. Принесли зелених гілок, хто чим мав понакривали столи. Всю ту “красоту” розставили на столах, уквітчали зеленню гілок, і став справді святковий настрій у всіх... Прийшов Великдень. Усі одягнені в те, хто що мав ще з дому, але всі в чистому. В бараці прибрано. Збираються до Богослуження”²².

Ледь не ідентичними за змістом є інші спогади про підготовку і святкування Різдва та Великодня у таборах та в’язницях, де утримували жінок-політв’язнів²³. Характерно, що обов’язковими атрибутами такого невідомого святкового столу були “солодощі” – завчасно відкладені пайки цурку та “торт” – виготовлений з доступних у місцях позбавлення волі примітивних продуктів (каші, покришеного печива чи просто хліба). Саме вони доповнювали ілюзію свята та підтримували відповідний настрій в умовах, де радість, здавалося б, була неможливою.

Окрім того, українські жінки-політв’язні, засуджені за активну співпрацю в ОУН та УПА, використовували такі нагоди для піднесення національного та патріотичного духу своїх посестер, для їхнього згуртування у протистоянні радянській репресивній машині. “Наперед кожна дістала ложочку куті, бо її не було багато, а потім всіх інших добрих страв. Вкінці заспівали коляд та ще й вислухали одну-дві промови...”²⁴.

Ще одним невід’ємним аспектом спогадів про святкування Різдва та Великодня в ув’язненні є те, що до участі у них українки запрошували усіх мешканців таборового барачу чи в’язничної камери, незалежно від їх національності чи віросповідання. Валлі Шліс зазначала, що “в’язні-українки пильно готувалися до святкування (...) Їх запал і охота уділялися і в’язням іншої національності і ми всі допомагали їм (...) Притягали всіх, хто тільки жив у барачу. Байдуже, чи був їх вірування чи взагалі вірив у Бога”²⁵. Інша невідомка підкреслювала: “Не лишили нікого осторонь – всіх запросили до святої вечері”²⁶. Часто вони не розуміли, що відбувається, однак переймалися загальним піднесеним настроєм. Відчуття сакральності моменту часом передавалося навіть охоронцям, і хоча їм належало припинити та розігнати це заборонене дійство, вони, вступереч чинних інструкцій, часом дозволяли ув’язненим довершити службу Божу. Ганна Позняк (1925 р.н.) згадує такий випадок у таборі №75 на Харківщині навесні 1947 року:

“На самий Великдень всі стали раненько до підйому, коли тільки почало сходити сонце (...) У нас був молитовник, і ми почали “відправляти” Службу Божу. Прибігли наглядачі, але стояли і нічого не говорили, навіть у декого з них в очах були сльози (...) Але на Пасху вихідного нам не дали, а погнали в ліс на роботи і послали з нами начальника виховної частини (...) Ми сказали, що в таке велике свято робити не будемо. Стали всі в кружок і почали молитися (...) Він зрозумів, що заставити нас працювати не зможе і сказав: “Ну ладно, я не скажу, що ви зробили саботаж, прайдуйте, тільки после прайдника вы должны перекрыть норму.” Ми погодилися. Нам було дороге те, що він нас зрозумів”²⁷.

У дні великих церковних свят жінки, слідуючи традиції, намагалися уникнути важкої праці. Часом це призводило до суворих покарань, але могло бути й так:

“Відмова бригади [працювати на Великдень] викликала погрози із цькуванням собаками, попереджувальними пострілами вгору. Раптом котрась із жінок заспівала «Христос Воскрес із мертвих...» Спів підхопили всі жінки – це надало їм моральну силу стійкості проти свавілля. Конвоїри розгубилися – вперше побачили супротив, і офіцер наказав: «Строїться, пошли в зону!»²⁸.

Таким чином, задля відзначення головних християнських свят українські жінки-політв’язні таємно і відкрито порушували низку правил і регламентів ГУЛАГу. Задля

Історія. Археологія

підтримання традицій вони свідомо наражались на ризики суворих покарань, демонстрували чималу винахідливість, цілеспрямованість і відважність, кидаючи виклик репресивній системі.

Радянська репресивно-каральна машина була покликана зруйнувати особистість в'язнів, позбавити їх основних соціальних ідентичностей (національних, політичних, релігійних), розчавити волю індивіда, перетворивши кожного на позбавлену культурного коріння безлику істоту. За таких обставин збереження традиційної системи вартостей становило ключове завдання політв'язнів. Християнська віра та релігійні практики відігравали у цьому винятково важливу роль, допомагаючи жінкам-політв'язням не лише підтримувати гуманістичний світогляд, але й зв'язок з національною спільнотою, з якої їх було вирвано в насильницький спосіб, і таким чином зберігати лояльність саме до цінностей та моральних норм рідної культури. Виконуючи традиційні господарсько-ритуальні ролі в ході підготовки та відзначення християнських свят, жінки відтворювали усталені гендерні сценарії і моделі поведінки та підтримували власну гендерну ідентичність (чинили, "як належить українській жінці"), протидіючи нівелюванню. Особливе значення релігійності відображене у домінуванні християнських мотивів у творчості невольниць. Відтворюючи звичні релігійні практики, українські жінки вперше змогли самотійно виконувати усі складові церковного ритуалу, отримали унікальну можливість випробувати себе у ролі священослужителів.

Щонедільні богослуження і відзначення найбільших християнських свят (Різдва та Великодня) фактично структурувало час в умовах ув'язнення, що сприяло підтримці психічного здоров'я жінок-політв'язнів. Монотонність табірної життя, щоденний одноманітний ритм якого характеризувала виснажлива праця на межі виживання, голод, хвороби і повна відсутність інформації про зовнішній світ, неминуче призводила до дезорієнтації у часті, збайдужіння до себе та інших, депресивних станів, отупіння. Натомість підготовка до святкових подій надавала особливого смислу табірній рутині та емоційно мобілізувала жінок, стимулювала їхній інтерес до життя. Позбавлені практично усіх прав, ресурсів і можливостей, жінки демонстрували виняткову цілеспрямованість і, попри очевидні ризики, все ж знаходили спосіб реалізувати свої релігійні потреби. Прагнення за всяку ціну відтворити традиційний триб святкового дійства стимулювало винахідливість та творчий потенціал жінок, а також сприяло піднесенню їхнього духу.

Попри їх цілковито ненасильницький характер і таємний спосіб проведення, спільні табірні молитви і відзначення християнських свят слід розглядати як дієву форму пасивного спротиву радянській репресивній системі: таким чином жінки ставили під сумнів її тотальний характер, демонструючи неспроможність режиму цілковито контролювати свідомість жінок-політв'язнів. Релігійні жіночі практики у таборах стали формою протидії дегуманізуючій системі ГУЛАГу: вони допомагали в'язням зберегти основні соціальні ідентичності (релігійну, національну, гендерну), а також сприяли розвитку солідарності в'язнів, що було одним з ключових факторів виживання у таборах і в'язницях.

¹Земсков В.Н. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) / В.Н. Земсков // Социологические исследования. – 1991. - № 6. - С. 3, 10-11.

²Гриценко В., Калинин В. Женское лицо ГУЛАГа: Как на Мертвой дороге росло население СССР / В.Гриценко, В.Калинин// Новая Газета. - 8 квітня 2009. - №36 [електронний ресурс]:<http://www.novayagazeta.ru/data/2009/036/33.html>

³Єдиною українською дослідницею, яка звернула увагу на гендерні аспекти політичних репресій є Тамара Вронська, див.: Вронська Т. Сталінська гендерна політика у добу «великого терору» (1937 – 1938 рр.) / Тамара Вронська // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К. : Видавництво «Телесик», 2009. – № 32. – С. 137–175; Вронська Т. Каральна політика стосовно жінок та дітей у добу Великого Терору / Тамара Вронська // Вронська Т. Упокронення страхом: сімейне заручництво в каральній практиці радянської влади (1917-1953 рр.). – Київ: Темпора, 2013. – С. 142-192. Утім, вона зосереджується на дуже специфічній групі жінок (“дружини зрадників батьківщини”) та конкретному періоді (добі Великого Терору), то ж її студії далеко не вичерпують тему.

⁴Докладний огляд доступних джерел до вивчення цієї теми див.: Кісь О. Вивчення досвіду українок-політв'язнів ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси / Оксана Кісь // Гендер та філософія: гендерні студії у філософських науках (22 листопада 2012 року). Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури (21 лютого 2013): збірник матеріалів круглих столів. – Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2013. – С. 50-61

⁵ Mason E. Women in the Gulag in the 1930s / E. Mason // Women in the Stalin Era / ed. by Melanie Piš. - New York: Palgrave, 2001. - P. 131-150; Епллбом Е. Історія ГУЛАГу / Енн Епллбом / пер. з англ. А. Іщенко. - К.: Вид. дім "Киево-Могилянська Академія", 2006. – С. 249-267; Cormos G. Women Humiliated in the Romanian Communist Prison / Gratian Cormos // The Scientific Journal of Humanistic Studies. – 2009. – Vol. 1 (1). – P. 72-75; Максимова Л.А. Материнство в лагерьх ГУЛАГа /Л.А. Максимова // Гендерная теория и историческое знание : Матер. Международной научно-практической конференции / отв. ред. А.А.Павлов. – Сыктывкар : Сыктывкарский государственный университет, 2003. – С. 80-83; Рогинский А., Даниэль А. “Аресту подлежат жены...” / А. Рогинский, А. Даниэль // Узницы «АЛЖИРа»: Список женщин-заключенных Акмолинского и других отделений Карлага. – М.: Звенья, 2003. – С. 6-30; Чеснокова О.И. Женский опыт ГУЛАГа в советской истории 1930-1950-х годов / И.О.Чеснокова // Женщины в истории: возможность быть увиденными: Сб. науч. ст. / Под ред. И.Р.Чикаловой. – Минск: БГПУ им. Максима Танка, 2001. – С. 189-193; Кузин В. Женщины ГУЛАГа / В.Кузин // Грани эпохи: этико-философский журнал. – 2007. - № 32 [електронний ресурс]:<http://ethics.narod.ru/articles7/3210.htm>; Шаповалова В. Сестренки, мамки, дамки: тема насилия в женских лагерных мемуарах / Вероника Шаповалова // Бытовое насилие в истории российской повседневности (XI—XXI вв.). - СПб: ЕУ СПб, 2012. – С. 142-163.

⁶Дослідники відзначають, що й у спогадах чоловіків про часи невілляництва особливе місце посідає молитва та інші релігійні практики, що допомагало зберігати людяність: Епллбом Е. Історія ГУЛАГу. – С. 303, 333.

⁷Коваль-Надорощняк С. Спогади / Стефанія Коваль-Надорощняк // В намисті з колючого дроту. Спогади жінок, в'язнів ГУЛАГу, учасниць норильського повстання 1953 року / Упоряд. Кривуцький І. та ін. – Львів: Манускрипт, 2009. – С. 184; Беноні П. “Визволителі” вдруге / Павліна Беноні // Нескорена Берегиня: Жертви московсько-комуністичного терору ХХ століття. Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО); Упоряд. Б.О. Гордасевич, Ред.: Г.Л. Гордасевич, Ю. Зайцев. - Торонто; Львів: Піраміда, 2002. – С. 86-87; Лемеха В. Пильнуй, Україно, пильнуй! / Віра Лемеха // Нескорена Берегиня: Жертви московсько-комуністичного терору ХХ століття. Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО); Упоряд. Б.О. Гордасевич, Ред.: Г.Л. Гордасевич, Ю. Зайцев. - Торонто; Львів: Піраміда, 2002. – С. 135.

⁸Інтерв'ю з Анною Іваницькою (1925 р.н.), записане у серпні 2009 // Архів Меморіального музею тоталітарних режимів "Територія Терору". – Ф. 1. – Оп. 1

⁹Позняк (Скрипюк) Г. Мені було 19: Автобіографічна розповідь / Ганна Позняк (Скрипюк). –

Київ: Видвничий Дім “Києво-Могилянська Академія”, 2001. – С. 57

¹⁰Тесля-Павлик М. (“Мотря”) / Марія Тесля-Павлик // В намисті з колючого дроту. Спогади жінок, в’язнів ГУЛАГу, учасниць норильського повстання 1953 року / Упоряд. Кривуцький І. та ін. – Львів: Манускрипт, 2009. – С. 136; Будник-Кекіш Є. Крем’янецька тюрма / Євдокія Будник-Кекіш // Нескорена Берегиня: Жертви московсько-комуністичного терору ХХ століття. Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО); Упоряд. Б.О. Гордасевич, Ред.: Г.Л. Гордасевич, Ю. Зайцев. - Торонто; Львів: Піраміда, 2002. – С. 81.

¹¹ Молитви політв’язнів, складені Анною Коцур. Тайшет, ОЛП-29, 1952 р. // Віртуальний Музей ГУЛАГу [електронний ресурс]: http://gulag-museum.org.ua/ua_persony/kocur_molytva.htm

¹²Інтерв’ю з Анною Іваницькою.

¹³Інтерв’ю з Ольгою Годяк (1925 р.н.), записане у серпні 2009. - Архів Меморіального музею тоталітарних режимів "Територія Терору". – Ф. 1. – Оп. 1

¹⁴Шліс В. Молитва у Воркуті / Валлі Шліс // Наше життя. - 1956. – № 10. – С. 7

¹⁵Зразки таких вишитих ікон, виготовлених жінками-політв’язнями, можна знайти на сайті Віртуального Музею ГУЛАГу [електронний ресурс]: <http://gulag-museum.org.ua>

¹⁶Кочергіна С. Долі галицьких політв’язнів та алегорична символіка в їх табірних виробках (на матеріалах виставки "Военно-історичних пам'яток") / Світлана Кочергіна // Наукові записки Львівського історичного музею. – 1998. – Вип. 7 [електронний ресурс]: http://gulag-museum.org.ua/ua_press/alegory.htm

¹⁷Шліс В. Молитва у Воркуті. – С. 7

¹⁸Obertynska V. (Rudzka M.). W domu niewoli... – P. 66

¹⁹Шліс В. Молитва у Воркуті. – С. 7

²⁰Шліс В. Неділя у Воркуті / Валлі Шліс // Наше життя. -1956. - № 9. – С. 6.

²¹ Чабан-Гаваль С. Останній Великдень за ґратами / Стефанія Чабан-Гаваль // В намисті з колючого дроту. Спогади жінок, в’язнів ГУЛАГу, учасниць норильського повстання 1953 року / Упоряд. Кривуцький І. та ін. – Львів: Манускрипт, 2009. – С. 15-19.

²² Чабан-Гаваль С. Останній Великдень за ґратами. – С. 17; Валентина Н. Великдень у в’язниці (з пережитого) // Наше життя. - № 4. – 1990. – С. 2-3.

²³Заячківська-Михальчук Г. Заручниця імперії (спогади політв’язня). – Львів: ПП Сорока, 2009. – С. 160; див також: Коханська Г. С. З Україною у серці: Спомини. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2008. – С. 277-278; Інтерв’ю з Ольгою Годяк; Інтерв’ю з Дарією Гусяк (1924 р.н.) записане у червні 2009 // Архів Меморіального музею тоталітарних режимів "Територія Терору". – Ф. 1. – Оп. 1

²³Позняк (Скрипюк) Г. Мені було 19. – С. 142

²⁴Шліс В. Різдво у Воркуті / Валлі Шліс // Наше життя. -1957. - № 1. – С. 4

²⁵Шліс В. Різдво у Воркуті. - № 1. – С. 4

²⁶Заячківська-Михальчук Г. Заручниця імперії. – С. 160; див також: Коханська Г. С. З Україною у серці. – С. 277-278; Інтерв’ю з Ольгою Годяк; Інтерв’ю з Дарією Гусяк .

²⁶Позняк (Скрипюк) Г. Мені було 19. – С. 142.

²⁷Позняк (Скрипюк) Г. Мені було 19. – С. 45.

²⁸Цит. за: Дерев’яний І. Великдень за ґратами / Ігор Дерев’яний // День. - 18 квітня 2012 [електронний ресурс]: <http://incognita.day.kiev.ua/velikden-za-gratamy.html>

Оксана Кись
(Львов, Украина)

Религиозные практики украиннок-политзаключенных в ГУЛАГе

Рассмотрена религиозная жизнь украиннок в лагерях и тюрьмах ГУЛАГа. На основе анализа личных воспоминаний бывших женщин-политзаключенных раскрыты повседневные практики индивидуальной и общей молитвы и тайных богослужений в лагерях, а также показаны формы празднования Рождества и Пасхи. Женские религиозные практики в лагерях были формой пассивного сопротивления тоталитарной системе и методом поддержания

основных социальных идентичностей политзаключенных.

Ключевые слова: ГУЛАГ, украинские женщины-политзаключенные, религиозные практики, тоталитаризм, женская история

Oksana Kis
(Lviv, Ukraine)

Religious Practices of the Ukrainian Women Political Prisoners in the GULAG

This article focuses on the Ukrainian women religious activities in the Gulag camps and prisons. Everyday practices of individual and common prayers and secret liturgies in the camps are explored. It also describes celebrations of major Christian holidays (Christmas and Easter). Those women's religious practices represent a form of passive resistance to the totalitarian system aimed to preserve basic social identities of political prisoners.

Key words: Gulag, Ukrainian women political prisoners, religious practices, totalitarianism, women's history.

ЗМІСТ

Історія. Археологія

- Микола Кузутяк* (м. Івано-Франківськ, Україна). Исихазм і українська аскетична традиція в житті монахів Великого Скиту.....4
Mukola Kuhutyak (Ivano-Frankivsk, Ukraine). Isichasm and Ukrainian Tradition in life asketycheskaya Great monks hermitage
- Beata Lorens* (Uniwersytet Rzeszowski). Monaster bazyliiański w Hoszowie w XVIII wieku...31
Beata Lorenc (Rzeszow, Poland). The Basilian Monastery in Hoshiv in the 18th century
- Оксана Кісь* (м. Львів, Україна). Релігійні практики українок-політв'язнів у ГУЛАГУ.....41
Oksana Kis (Lviv, Ukraine). Religious Practices of the Ukrainian Women Political Prisoners in the GULAG
- Іван Миронюк, Ігор Коваль, Олена Білик* (м. Івано-Франківськ, Україна). Двоголовий орел – геральдичний символ Галицько-Волинської держави.....49
Ivan Myronyuk, Igor Koval, Olena Bilyk (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
The double-headed eagle - heraldic symbol of Galicia-Volyn state
- Любов Саннікова* (м. Київ, Україна). Думка щодо природи тотемізму у світлі відкриття А.Г. Кифішина пра-шумерської імагограми з палеолітичного святилища Завоєли.....57
Liubov Sannikova (Kyiv, Ukraine). The idea about the nature of totemism in light of the discovery AG Kyfishyna great-Sumerian imahohramy of Paleolithic sanctuary Zavoyely
- Георгій Кожолянко* (м. Чернівці, Україна). Русини-руснаки-українці в Галичині, на Буковині в кінці XIX – початку XX ст.....65
George Kojolianko (Chernivtsi, Ukraine).
Ruthenian-rusnaken-ukrainian in Galicia, Bukovina in the late XIX – early XX cntury
- Віталій Нагірний* (м. Краків, Республіка Польща). Коли Черлениця (Черленича) стала Чернелицею?.....74
Vitaliy Nagornoy (Krakow, Poland). When Chernelytsya (monastic) became a nun?
- Артур Гоцинський* (м. Краків, Польща). Соціальна структура та чисельність населення Чернелиці за даними інвентарних описів другої половини XVIII ст.....79
Arthur Hoschynskyy (Krakow, Poland). Social structure and the number of population of Chernelytsya according to inventories of the second half of the 18th century
- Роман Цюцяк* (м. Івано-Франківськ, Україна). Становище греко-католицьких монастирів Чину Святого Василя Великого у Галичині 1914-1918 роках.....88
Roman Tsiutsiak (Ivano-Frankivsk, Ukraine). The situation of the Greek Catholic monastery of the Order of St. Basil the Great in Galicia 1914-1917 years
- Галина Панахид, Ігор Кочкін* (м. Львів, Івано-Франківськ, Україна). Стан і перспективи Карпатської археології.....93
Halyna Panakhid, Ihor Kochkin (Lviv, Ivano-Frankivsk, Ukraine). State and perspectives for of the Carpathian archeology

Етнокультура

- Олександр Кожолянко* (м. Чернівці, Україна). Середньовічні писемні джерела українців про народні методи лікування.....101
Kojolianko Alexandr (Chernivtsi, Ukraine). Medieval text ukrainian about traditional methods of treatment
- Михайло Паньків* (м. Івано-Франківськ, Україна). Топоніми про Олексу Довбуша на Прикарпатті.....107
Michael Pankiv (Ivano-Frankivsk, Ukraine). Place names of Oleksa Dovbush in the Carpathian region
- Оксана Дрогобицька* (м. Івано-Франківськ, Україна). Фестини як спосіб проведення дозвілля сільського населення Галичини (20-ті – 30-ті роки ХХ ст.).....123
Oksana Drogobytka (Ivano-Frankivsk, Ukraine). Festins as a method of realization of leisure of rural population of Galychyna (20th – 30th years of XX century)
- Олена Дутчак, Олександра Лукач* (м. Івано-Франківськ, Україна). Сучасні тенденції розвитку етнофестивального туризму у Львівській області.....130
Elena Dutchak, Alexandra Lukach (Ivano-Frankivsk, Ukraine). Modern trends etnofestyvalnoho Tourism in Lviv region
- Маріанна Бацвін, Ольга Олексюк* (м. Галич, Україна). Особливості функціонування пам'яток сакральної архітектури Опілля.....135
Marianna Batsvin, Olha Oleksuk (Galich, Ukraine). Features of functioning sacral monuments of culture Opole
- Ірина Солонець, Марія Задорожна* (м. Івано-Франківськ, Україна). Дослідження Гуцульщини в українознавчих студіях галицьких вчителів (кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ століття).....143
Irina Solonets, Maria Zadorozhna (Ivano-Frankivsk, Ukraine). The Hutsuls's research in the Ukrainian studies of the Galicia's teachers (late XIX - 30's. XX century)
- Світлана Боян-Гладка, Ірина Голинська* (м. Івано-Франківськ, Україна). Семантика бойківської вишивки.....149
Svitlana Boyan-Gladka, Irina Golynsk (Ivano-Frankivsk, Ukraine). Semantics Boikos embroidery
- Богдан Рева* (м. Івано-Франківськ, Україна). Другий (Яблучний) Спас в осінній календарній обрядовості Південно-Західного Опілля.....156
Bogdan Reva (Ivano-Frankivsk, Ukraine). Second (apple) Spas in autum calendar rituals in south-westerern Opillia
- Христина Бойчук* (м. Івано-Франківськ, Україна). Особливості поховального обряду самогубців на Гуцульщині.....164
Christina Boychuk (Ivano-Frankivsk, Ukraine). Features burial ritual suicide in Hutsulia
- Олександр Кожолянко* (м. Чернівці, Україна). Рецензія на книгу Н. Голант «Обряди весняно-літнього циклу у Валахії: нариси традиційної культури».....170
Alexandr Kojolianko (Chernivtsi, Ukraine). Rites of spring-smmer Cycle the Romanians
- АВТОРИ**.....173